

מאמרים

מניה: עלייתה הקצרה ונפילתה הארוכה

מוטי גולני

[...] זכרתי פגישה אחת עמה בילדותנו, באחת מחורשות הכרמל. בדרך מקרה פגשה בנו בטיולנו שם עם מורנו, ושמחה מאוד למצוא בינינו כמה ילדים של אנשי "השומר". שעה שהקפנו אותה במעגל והקשבנו לשאלותיה ולשיחה החפוז, תפשה עינה נער אחד מתוכנו, שעמד וקרת לעצמו, לשעשוע, ענף מענפי עץ עבות. פתאום זינקה ממעגל הילדים הסובב אותה ועטה על הנער בזעקה: "הרף, הרף, רוצח!" לאחר שנרגעה, ניגשה לנער המבוהל והמבווייש, הניחה ידה על כתפו, ובקול פייסני אמרה: "אתה מבין, כל מי שמחבל בעץ בארץ-ישראל, כאילו רוצח נפש... עכשיו תצטרך לנטוע הרבה עצים בארץ, כדי שיסולח לך..."¹

הביוגרפיה של מניה וילבושיץ-שוחט (1879-1961) עשויה מחומרים עזים מאוד, כאלה המאפשרים מעקב אחרי ההד שהותירה דמותה בבני זמנה ובבאים אחריהם. עוד בחייה, מאז שנות העשרים המוקדמות ובמחזוריות כמעט קבועה, חוזרת דמותה של מניה אל הזיכרון ואל המחקר בישראל ואף מחוצה לה. הספרות העוסקת בביוגרפיה של מניה רבה ביחס לזו הדנה באחרים בני דורה וביחס למקומה בהנהגת היישוב בת זמנה.

1 'ורושם' [זרובבל גלעד], 'שוליים', מבפנים, כרך כג, חוב' 3, מרץ 1961, עמ' 325-324.

אלא שמקומה של מניה בזיכרון ואחר כך בהיסטוריוגרפיה, אף כי ראשיתו מוקדמת, עיקרו כפי שאראה בהמשך, שעה שכוכבה החל לדעוך. כלום מקרי הדבר? התשובה לשאלה זו נעוצה בסיבות לעניין המתמיד שמעוררת דמותה.

כבר בשנת 1922 כתב יעקב יערי-פולסקין על מניה לפי זיכרונותיה ובעיבודו, בספרו על יוצריו של היישוב החדש בארץ-ישראל, חולמים ולוחמים. פולסקין היה הראשון שראה במניה סמל והאחרון שכתב עליה בטרם החלה מעמדה הציבורי להדרדר. הוא לא ידע, הוא לא יכול היה לדעת, כי בתארו את עברה המהפכני טרוריסטי של מניה ברוסיה ואת קשריה עם ראש הבולשת הצארית שם, הוא נותן יד למבקשים לסלקה מן העשייה הפוליטית.² מניה עצמה, לעומת זאת, הבינה היטב כי דברי הקילוסין לא יועילו לה.³ היא הייתה נתונה באותם ימים ממש במערכה על שמה הטוב בעקבות התקפות אישיות נגדה מצד אנשי 'בונד' ואנטי-ציוניים אחרים בארצות-הברית. הללו עשו שימוש באותם חומרים ממש עליהם נשענו דברי השבח של יערי.⁴

מניה הייתה אז בעיצומה של שליחות בארצות-הברית מטעם ההסתדרות העובדים. היא יצאה לשם עם ברל כצנלסון ויוסף ברץ על מנת להפיץ את מניות בנק הפועלים שנוסד באותם ימים. שליחות זו, בחברת כצנלסון וברץ ועבור משימה כה מרכזית, הייתה מבחינת מניה שיא פוליטי. אלא שאז באו ההתקפות מצד מי שראו סכנה בציונות בכלל וביישוב היהודי בארץ-ישראל במיוחד. בפעם הראשונה ולא האחרונה גויס עברה של מניה לרעתה. במכתב למערכת העיתון היהודי באידיש, פארווערטס, טען ולאדימיר מדם, מראשי ה'בונד' בפולין שהיגר לארצות-הברית, כי מניה הייתה בשעתו 'מלשינה ובוגדת' שעה ששיתפה פעולה עם האוכראנה (הבולשת הצארית) ועם ראש הסניף המוסקבאי שלה, סרגי זובאטוב.⁵ היו אלה שמות הגנאי היותר חמורים בטרמינולוגיה של התנועות המהפכניות דאז. ראשית ההתעניינות במניה, במה שהיא מסמלת ובמקומה בזיכרון, האחד לשבח והשני לגנאי, סימנה את ראשית דעיכתה ואת תחושת ההחמצה הגדולה שתלווה אותה כל ימיה. חברותה במשלחת הבכירה לארצות-הברית יחד עם

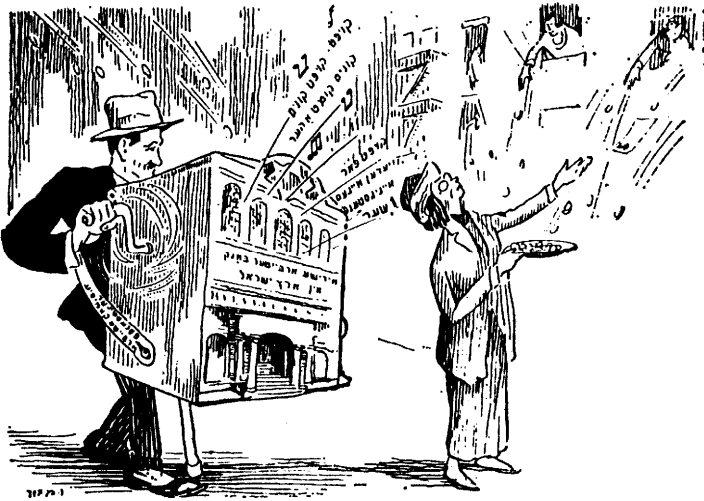
2 יעקב יערי (פולסקין), חולמים ולוחמים: ציורים ורשימות מחייהם ופעולותיהם של יוצרי הישוב החדש בארץ-ישראל משנת תרל"א-תרפ"א, יפו 1922, חלק א-ב, עמ' 238-249. מניה מסרה את עדותה לפולסקין ב-1920 לפני נסיעתה לארצות-הברית ב-1921. ספרו פורסם שעה שמניה כבר הייתה בארצות-הברית, נאבקת על שמה.

3 במכתב זועם ליערי בשפתה המאוד ישירה כתבה מניה: '[...] אני לא נתתי לך רשות להדפיס הפרטים שדברנו אודותם רק בתור ידידים. וחוף מזה אתה טעית בהרבה פרטים'. מכתב מניה שוחט למערכת קונטרס, מכתב גלוי למר יערי, 13.2.1922, הארכיון הציוני המרכזי, A109-116/124. ראו שם גם מכתבה ליצחק בן-צבי מאותו תאריך ובאותו עניין.

4 על המסע לארצות-הברית בענייני בנק הפועלים, ראו: אניטה שפירא, ברל, תל-אביב 1980, כרך א, עמ' 206-218; יעקב גולדשטיין, ההסתדרות ופועלי ארצות הברית, תל אביב 1984, עמ' 33-14.

5 תרגום המכתב בפארווערטס [קדימה], 14.12.1921, אצל יעקב גולדשטיין, מניה וילבושביץ-שוחט פרק המנהיגות המהפכנית, [להלן: גולדשטיין, פרק המנהיגות], חיפה 1991, עמ' 77-75.

שניים מבכירי תנועת העבודה בארץ-ישראל, איפשרה לה חשיפה ציבורית משמעותית אך מכאן ואילך החל מעמדה הפוליטי של מניה להתערער.

ברל כצנלסון מנגן ומניה שוחט אוספת תרומות להפצת מניות בנק הפועלים בארה"ב, 1921-1922
[באדיבות ארכיון 'השומר' בכפר גלעדי, מקור: עיתון אידיש בארה"ב ששמו אינו ידוע]

מניה למדה שיעור חשוב. מאז ועד סוף ימיה הייתה היא אחראית אישית לפרסומים על אודותיה. בתגובה להאשמותיו של מדם פרסמה מניה את זיכרונותיה באפריל 1922. בסדרת מאמרים בדי-צייט, עיתון 'פועלי ציון' בארצות-הברית, העניקה פומבי לגרסתה שלה על עברה. בהיעדר מקורות אחרים מושלת גרסה זו בכל מה שנכתב עליה עד היום.⁶

בשלהי שנת 1929 פורסם בארץ קובץ עדויות של נשים מתנועת העבודה, דברי פועלות, בעריכתה של רחל כצנלסון-רובשוב (שז"ר). העובדה שמניה נבחרה לפתוח את הקובץ, משמעותית. האם ביקשה כצנלסון-רובשוב לסמן את ראשוניותה, בכורתה ובכירותה של מניה? ואולי נראה היה ששמה כפותחת ימשוך קוראים, לבטח מחוגי 'פועלי ציון' לשעבר ומ'אחדות העבודה' באותה שעה, ערב הקמת מפא"י ובמסגרת החגיגות המתארכות במלאת חצי יובל ל'עלייה השנייה'? אחרי הכל תרומתם של יוצאי 'השומר' להתגוננות היישוב במאורעות קיץ 1929, בעיקר בחיפה, העניקה להם עדנה זמנית. אלא שסביר יותר שמניה פתחה את הקובץ המאורגן כרונולוגית כי עדותה עסקה בהקמת הקולקטיב בסג'רה בשנת 1907, משם בחרה העורכת להתחיל את הסיפור. על

כל פנים, מניה סומנה בקובץ הזה כממציאת רעיון הקולקטיב הארצישראלי בזמן ראשוניותה של דגניה נקבעה בזיכרון המקומי. מניה עצמה ועמה כצנלסון-רובשוב ביקשו כבר בפתח שנות השלושים לעשות למקומה של מניה בזיכרון הלאומי.⁷

זיכרונותיה של מניה שובצו באותה תקופה, 1931, בספר על ארגון 'השומר' שנועד לבני הנוער.⁸ בגיל חמישים, בשלב שבו מנהיג פוליטי בעל אמביציות כמו מניה, נלחם על עתידו, לא נשאר לה אלא להיאבק על מקומם שלה ושל 'השומר' בזיכרון הקולקטיבי היישובי-ציוני. היא לא חדלה מפעילות ציבורית, אך הקדישה יותר ויותר מזמנה ומרצה לתיעוד ולמיקום עברה בתודעה הציבורית. בשני הקבצים של יוצאי ארגון 'השומר' שראו אור בשנים 1937, 1957 הייתה מניה פעילה מרכזית.⁹ כאן כבר הייתה המטרה ברורה. על ההיסטוריון בעתיד, לדברי מערכת ספר 'השומר' משנת 1957, 'להתחשב גם בדעות אשר שררו בקרב אישי "השומר" ולתקן כמה עובדות שנמסרו באופן חד צדדי'.¹⁰

רק לאחר מותה של מניה אפשר היה לחזור ולעסוק בה ללא פיקוחה הישיר. מפברואר 1961, מיד לאחר מותה של מניה, פרסמה רחל ינאית בן-צבי את שיחותיה עמה בסדרת מאמרים בדבר הפועלת. חמש-עשרה שנה אחר כך קובצו המאמרים לספר. אף שרחל ינאית עשתה מאמץ ניכר לשמר את מניה במרכז האתוס הציוני והיישובי ניכרים בספרה סימני הזמן: הן בנכונותה להראות גם את הצל בחייה של מניה, והן ובעיקר, תחושת הדעיכה העוברת כחוט השני לאורך הספר מראשיתו עד אחריתו. רחל ינאית מבקשת לעשות חסד עם זכרה של ידידה קרובה, אך די בתיאור כרונולוגי של חיי

7 מניה שוחט, 'הקולקטיב (מזכרונות)', בתוך: רחל כצנלסון-רובשוב (עורכת), דברי פועלות: מאסף, תל-אביב תר"צ (1929), עמ' 7-3; נוסח זה הוא עיבוד ועריכה של זיכרונות מניה שפורסמו בביטאון 'גדוד העבודה', 'מחיינו', חוב' 93, סיון תרפ"ט (יוני-יולי 1929), עמ' 621-616. בשנת 1931 ראה אור באידיש על בסיס ספרה של כצנלסון-רובשוב, *Vos arbeterns derzeyln: a erez yisroel bukk*, ושנה אחר כך גם באנגלית בארצות-הברית, *The Plough Woman, records of the Pioneer Women of Palestine*, ושוב בארצות-הברית בשנת 1975; מהדורה נוספת, מלווה באפרט מדעי ובפרשנות ביקורתית, ראתה אור בשנת 2002, בעריכת Mark A. Raider & Miriam B. Raider-Roth. התרגומים ליידש ולאנגלית, על בסיס הנוסח של 1929, היו עם הפנים אל עתודות העלייה והתמיכה הפוליטית והכספית מחוץ לארץ-ישראל. על הוויכוח בשאלה היכן הומצא הקיבוץ – בסג'רה או בדגניה, ראו למשל: רפאל פרנקל, 'יוסף בוסל, הקומונה החדרתית והיווצרות הקבוצה', הציגות, כרך ד (1975), עמ' 71-44; הנרי ניר, 'איש ודגניה לו: שתי מסורות לראשית הקבוצה והקיבוץ', קתדרה, חוב' 29 (ספטמבר 1983), עמ' 78-63.

8 אהרון עבר הדני (עורך), השומר, ספרית ארץ-ישראל של הקרן הקיימת לישראל – לנער, חוב' כט-ל, תל-אביב תרצ"א.

9 קובץ "השומר", תל-אביב 1937; ספר "השומר": דברי חברים, תל-אביב 1957 (להלן: ספר השומר). לזיכרונות ששימשו בסיס לדברי מניה בספר השומר, ראו: גולדשטיין, פרק המנהיגות, עמ' 155-135.

10 המערכת, 'הקדמה', בתוך: ספר השומר, עמ' ה.

מניה, אפילו הוא אוהד מאוד, כדי להראות את תהליך דחיקתה ההולכת ונמשכת אל השורה השנייה והשלישית של העשייה הציונית והיישובית.¹¹

עוד לפני שספרה של רחל ינאית פורסם, החלו לראות אור חיבורים שכותביהם לא היו עם מניה בקשר אישי. שלמה שבא שרטט בסוף שנות השישים את קורותיהם של מניה וחבריה ב'השומר', ברומן ההיסטורי **שבט הנועזים**.¹² בשנות השמונים פתחה שולמית ריינהרץ את העיון האקדמי-מחקרי על מניה. ריינהרץ התעניינה מנקודת מבט מגדרית במה שהיה לדעתה התרומה החשובה של מניה להיסטוריה של היישוב – הקולקטיב בסג'רה. מהות הדיון שלה ומקומו בכיורגפיה של מניה מכילים בתוכם את השאלה הבלתי נמנעת: כלום הגיעה מניה בגיל 29 (1908), עם פירוק הקולקטיב) לשיא כוחה הפוליטי?¹³ אחריה הופיע מחקרו של יעקב גולדשטיין.¹⁴ במקביל, חזרה רות בקי אל מניה ברוסיה כגיבורת רומן היסטורי.¹⁵ ובקרוב עומד לראות אור כרך מוער המכיל את מרבית איגרותיה בשנים 1906-1906.¹⁶ גולדשטיין ובקי שבו, כל אחד בדרכו, אל ימיה של מניה ברוסיה, אגב העצמת מקומה בקרב הסוציאל-רבולוציונרים ומנהיגי 'מפלגת הפועלים היהודית הבלתי תלויה' בדמדומי התקופה הצארית. בכל מקרה, גם אם אכן נקלעה מניה בראשית שנות העשרים לחייה אל בין ראשי המהפכה והתחככה עם מקורבים לבכירי המשטר, כפי שדיווחה בזיכרונותיה, חילצו אותה אחיה מרוסיה בעיצומה של פעילותה שם. בקי מודעת לעובדה כי היא השאירה שם את 'ליבה ומעייניה, כל קשריה וחבריה ופרשות חיים שלא הגיעו למיצוי [...]'.¹⁷ מניה סיכמה פרק זה בחייה בפיכחון אכזרי: 'עם רוסיה קשרה אותי רק שאיפת הנקמה, ולא שום תכנית קונסטרוקטיבית'.¹⁸

-
- 11 רחל ינאית בן-צבי, 'מניה – פרקי זכרונות על מניה שוחט', דבר הפועלת, פברואר-דצמבר 1961. מאוחר יותר הרחיבה רחל ינאית את היריעה בעזרת מכתביה של מניה ועדים שהכירוה, בספרה, מניה שוחט, ירושלים 1976.
- 12 שלמה שבא, **שבט הנועזים: קורות מניה וישראל שוחט וחבריהם ב'השומר'**, תל-אביב 1969 (להלן: שבא, שבט הנועזים).
- 13 Shulamit Reinharz, 'Toward A Model of Female Political Action: The Case of Mania Shohat, Founder of the First Kibbutz,' *Women Studies International Forum* (1984), vol. 7, no. 4, pp. 275-287
- 14 גולדשטיין, פרק המנהיגות.
- 15 רות בקי, **רולטה רוסית: קורות מניה וליבושביץ-שוחט ברוסיה**, תל-אביב 1992 (להלן: בקי, רולטה רוסית).
- 16 יהודה ריינהרץ, שולמית ריינהרץ, מוטי גולני (עורכים), **אגרות מניה שוחט 1906-1906**, עומד לראות אור בהוצאת יד יצחק בן-צבי.
- 17 בקי, רולטה רוסית, עמ' 11.
- 18 מניה שוחט, 'פרקי בראשית (מזכרונותי לפני 25 שנים)', 'מחיינו', עתון גדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור, חוב' 93, סיון תרפ"ט (יוני-יולי 1929), עמ' 617.

הרשימה ההיסטוריוגרפית לעיל מסקרנת, שהרי מניה לא נמנתה מעולם עם השורה הראשונה של ההנהגה ברוסיה כמו גם בארץ-ישראל או למצער בתנועת העבודה. היא אף לא עמדה בראש מעשה מהפכני שהותיר חותם בל יימחה על החברה בה חיה: פרשת 'מפלגת הפועלים היהודית הבלתי תלויה' במינסק ערב המהפכה (1903-1900), מסקרנת ביוגרפית אך שולית במהותה ההיסטורית. ההתעניינות המחקרית והספרותית בקולקטיב בסג'רה ובארגון 'השומר', שלמניה נשמר בהם מקום חשוב, אפילו קריטי, נשארה אחרי הכל מוגבלת ומקומם בהיסטוריה של היישוב היהודי נתון במחלוקת.¹⁹ בספרות המחקר שעניינה יהודי רוסיה ערב המהפכה הכולשביקית ושאלות הביטחון וההתיישבות בארץ-ישראל עד שנות השלושים, מיוחד למניה תפקיד שולי, אם בכלל.²⁰ מה הוא, אם כן, מקור ההתעניינות החוזרת בה? שמא הייתה מניה חלוצה בעיצובה של 'העבריייה החדשה' ומשום כך ונוכח הגאות במחקר המגדרי, דמותה מרתקת כל כך? אפשרות אחרת היא שדמותה של מניה מרתקת דווקא כיוון שמדובר בסיפור החמצה של מי שבגיל צעיר, ברוסיה ואחר כך בארץ-ישראל, עמדה ממש על סף ההנהגה עד שנהדפה (או שמא הדפה את עצמה) לאחור.

א. פמיניזם לא מנוסח, אם בכלל

ביוני 1998, בהשראת שנת היובל לישראל, נערך כנס רב-תחומי שעסק ב'נשים, לאום וחברה חדשה: היישוב וישראל בראשית דרכה'. מאוחר יותר כונסו המחקרים שהוצגו בכינוס בקובץ מאמרים שיש בו, אם לא סיכום, לפחות דין וחשבון על מקומן של 'העבריות החדשות' במחקר ובזיכרון הישראלי בשלהי המאה העשרים.²¹ באופן מפתיע לכאורה, נמצא שם את מניה וילבושביץ-שוחט רק בכמה הערות אגב. עיקרן, הצבתה כדמות מוכרת וידועה שניתן באמצעותה לזהות נשים אחרות. מניה, 'העבריייה החדשה' האולטימטיבית כביכול, לא זוכה במקרה זה לבחינה, ולו ביקורתית, בקובץ אליו חברו רבים מהמובילות ומהמובילים במחקר המגדרי בתקופת היישוב, שנות השיא בפעילותה

19 יעקב גולדשטיין, בדרך אל היעד, תל-אביב 1994, ניסה להחזיר את 'השומר' אל הזרם המרכזי המוביל ביישוב משנות העשרים ואילך. יש בחיבורו ניסיון לרהביליטציה של מנהיגי 'השומר', בהם גם מניה. המחבר מזים את הטענות על פעילותם המחתרתית הבלדנית של אנשי הארגון מראשית שנות העשרים עד אמצע שנות השלושים.

20 למשל, הפרשה לא מוזכרת כלל אצל בנימין פינקוס, יהודי רוסיה וברית המועצות, שדה בוקר 1986; יוסי גולדשטיין, בין ציונות מדינית לציונות מעשית: התנועה הציונית ברוסיה בראשיתה, ירושלים 1991. אחרים עסקו בפרשה בעיקר לניחוח אופיו של המשטר הצארי בשלהי ימיו. למשל: משה מישקינסקי, 'הסוציאליזם המשטרתי ומגמות במדיניות השלטון הצארי לגבי היהודים (1903-1900)', ציון, כה (תש"ך), חוב' ג-ד, עמ' 238-249. או בהקשר הביוגרפי של מניה עצמה, למשל: גולדשטיין, פרקי המנהיגות.

21 מרגלית שילה, רות קרק, גלית חזן-רוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים 2001 (להלן: העבריות החדשות).

הציבורית של מניה.²² ההתעלמות הזו אינה מקרית כל עיקר. הפמיניזם של מניה, אם היה כזה, היה פמיניזם בדיעבד ובוודאי לא היה מנוסח. אם תרמו דמותה ופועלה לחיזוקן של המקום הנשי בחברה היישובית, מניה לא הייתה מודעת לכך. נהפוך הוא, דומה כי היא ביקשה להשתלב כשווה בין שווים, משל הייתה גבר, לא אישה המבקשת שוויון מעצם היותה אישה ובאיכויות המיוחדות לה. יתר על כן, מניה נתפסה כבר על-ידי בנות זמנה כעוינת, או למצער אדישה, לקידום מעמדן של הנשים. בשנת 1954, ערב הוצאת ספר 'השומר' בגרסתו השנייה, כתבה רות קרול,²³ מנשות חברי 'השומר', מאמר קטרוג קשה על דיכויין למעשה של הנשים בארגון. הביקורת כוונה אל הנהגת 'השומר', גם אל מניה שמאוד לא אהבה את הדברים. היא עשתה מאמץ בוטה לצנזר את המאמר. מניה ידעה היטב על מה מדובר. המאמר פורסם לבסוף בנוסח מרוכך.²⁴ ישראל שוחט עצמו, בעלה ומנהיג הארגון, כתב לה בשנת 1931 כשותפה ליחס לנשים ב'השומר': 'בכפר גלעדי האומלל – העניינים השתפרו במקצת, אבל לא לזמן רב. איבדתי את התקווה לעזור. מפריעות הנשים, הן מתנקמות עתה, כנראה, בעד זה שבזמנו התעלמנו מהן'. וסיכמה רחל 'נאית': 'בהביטה לאחור – אמרה מניה – היא מצטערת שלא ידעה לקרב את נשות השומרים במידה מספקת, שלא הכשירה אותן כהלכה לחיות ב'השומר' ולא לחמה בצורה נחרצת יותר למען זכותן להתקבל כחברות'.²⁵

בעשותה למען השתתפות הנשים בשמירה בסג'רה בלי להביא בחשבון את שונותן ואחר כך באופן שבו עיצבה את מעמדה בארגון 'השומר', הייתה הביוגרפיה האלימה של מניה כלי חיוני לפריצת מעגל הגברים של הארגון שנטה להציב את הנשים 'במקומן הטבעי'.²⁶ מניה ראתה עצמה שווה בין שווים בארגון, לא שווה בין שוות. היא לא

22 למשל, במאמרה של הגר סלמון, "מין פואזיה מזרחית": אוריינטליזם נשי בסיפור חיים ארץ-ישראלי, העוסק בדמותה של זוהר וילבוש נזכרת מניה כדי לזהות את נחום, אביה של זוהר ואחיה הצעיר של מניה. העבריות החדשות, עמ' 209. בילי מלמן המתארת במאמרה 'מותה של סוכנת: מגדר, זיכרון והנצחה', את העברתה של שרה אהרונסון מן הזיכרון הפריפריאלי אל זה המרכזי, מזכירה את מניה כגיבורה פועלית-לאומית השייכת לזיכרון הפריפריאלי בלבד. דהיינו, שהיא לא עשתה את המעבר שעשתה שרה אהרונסון מן הפריפריה הגאוגרפית והמגדרית אל המרכז. העבריות החדשות, עמ' 430.

23 רות נישאה לצבי קרול, מחברי 'השומר', לאחר שהארגון פורק. היא עצמה הגיעה ארצה רק בשנת 1922.

24 מכתב מניה שוחט לרות קרול, 3.7.1954, ארכיון כפר גלעדי; רות קרול, 'אורות וצללים', בתוך: ספר השומר, עמ' 361-360. להשקפתה של מניה על מעמד הנשים ב'השומר' ראו גם במאמרה, 'האשה בשומר', דבר הפועלת, כרך ד, חוב' 6-7, אוקטובר 1937. במאמר זה מכה מניה על חטא אפליית הנשים. אך היא רואה את עצמה בין המפלים (הגברים והיא) ולא בין המופלות.

25 מכתב ישראל שוחט למניה שוחט, 30.6.1931, ארכיון פרטי של אנה שוחט (בתה של מניה); נאית בן-צבי, מניה שוחט, עמ' 104-105.

26 מרגלית שילה, 'האשה העבריינה – פנים רבות לה: השומרת כמקרה מבחן', ביקורת ופרשנות, חוב' 34 (קיץ תש"ס), עמ' 17-7.

ניסתה להיאבק על מקומה כאישה. ארגון האם של 'השומר', 'בר גיורא', היה סגור לנשים, זולת מניה. אם ערערה על מצב זה, פסחה על כך בכתובים. דמותה כ'לא-אישה' ניזונה מעשייתה ומהסיפורים שסופרו על אודותיה בסיועה הפעיל. בהקשר זה נכון להזכיר מעט מחוויותיה של מניה בתקופה שעיצבה את חייה ברוסיה – עשרים וחמש שנותיה הראשונות. בשלהי שנת 1893 (או ראשית 1894), בהיותה כבת חמש-עשרה, לבשה מניה בגדי נער וברחה מביתה ללודג' בהחלטה נחושה להיות לפועל. לאחר קשיים התקבלה לעבודה כסבל בבית החרושת לשקים בעיר. משפחה איתרה אותה בחלוף זמן קצר והיא הוחזרה לביתה. הנערה/נער מיאנה לזנוח את תכניותיה. חששם של הוריה מתגובותיה הקיצוניות הביא אותם, לאחר זמן, להסכים לדרישתה לעקור למינסק שבה חי אחיה גדליה.²⁷ בשנת 1897 הגיעה מניה למינסק שם עבדה במפעל המתכת 'טכנולוג' שבבעלות גדליה. הלה הבין ללבה: מניה עבדה במפעלו בנגרות, מקצוע שהיה אז, מן הסתם, מחוץ לתחום עבור נערות/נשים. את מקומה הבעייתי של מניה בקידום מעמד האישה בארגון 'השומר' בפרט, ובחברה היישובית בכלל, ביטאה היטב מרגלית שילה. היא טענה כי נשות 'השומר', שם הייתה מניה הדמות הנשית המובילה, הטמיעו את 'דמות האישה המסורתית כדי להבטיח את הזהות המהפכנית של החברה' בה חיו. לדעתה, ניסיון קצר הימים של נשות הקולקטיב בסג'רה (1907-1908), קודם להקמת ארגון 'השומר' ב-1909, להיות שוות לגברים בתפקודן ואף במראן החיצוני, היה, אחרי הכול, אפיזודה שלא היה לה המשך.²⁸

בחיבורים העוסקים בביוגרפיה של מניה, נמצא לרוב הסכמה כי מניה הייתה יוצאת מן הכלל המעידה על הכלל. מניה יזמה את ייסוד הקבוצה המעורבת של הקולקטיב התקדימי בסג'רה. היא עיצבה שם את דמות 'האישה-כגבר', אך לבסוף פוטר ממשרתה כמנהלת החשבונות בחווה דווקא משום היותה אישה.²⁹ מופרז לטעון כי היא הייתה אחראית ליצירתו ולהמשכיותו של המיתוס הזה. אך היא בהחלט סירבה להיפרד ממנו ושילמה בעטיו מחיר אישי כבד. היא הקריבה את נשיותה ואת חיי הזוגיות שלה למען חייה הציבוריים. אלה ואלה כשלו.

מתוך איגרותיה של מניה עולה דמות שמשמשים בה בערבוביה התמסרות אין קץ לצד הזנחה מוחלטת של עניינים ואנשים קרובים מאוד ללבה. מסירותה של מניה לעשייתה הציבורית אינה צריכה הוכחה. היא גם עולה מאיגרותיה. הייתה זו מסירות

27 בקי, רולטה רוסיית, פרקים ה, ו, על בסיס זיכרונותיה של מניה.

28 שילה, הערה 26 לעיל.

29 Shulamit Reinharz, 'Mania Wilbushewits-Shohat and the Winding Road to Sejera', in: Deborah Bernstein (ed.), *Pioneers and Homemakers: Jewish Women in Pre-State Israel*, New York 1992, pp. 95-118; דרק יונתן פנסלר, תכנון האוטופיה הצינית: עיצוב ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל 1870-1918, ירושלים 2001, עמ' 47-48.

טוטאלית עד כדי נכונות למסור את נפשה, פשוטו כמשמעו. אך לפני כן עמדו הנכונות והיכולת לוותר על עניינים אחרים. לא רק עניינים ציבוריים אחרים, כגון החלטתה הכואבת לנתק את עצמה מעשייתה הרוסית לטובת ארץ-ישראל. מדובר גם על הימנעות מחיים 'נורמליים', בהם מחלק אדם (גם אם הוא מנהיג, פעיל ציבור, אומן יוצר וכיו"ב) את חייו במינון מסוים המתאים לו, בין חייו הפרטיים לבין חייו המקצועיים או הציבוריים. לא מניה. התערבבו אצלה לבלי היכר הציבורי עם הפרטי, הכללי עם האישי. שנים רבות עשתה הרחק ממשפחתה – כחמש-עשרה מתוך חמישים שנותיה בארץ-ישראל. בולטת מאוד התמסרותה הציבורית. אך עין בוחנת ורגישה תבחין גם במחיר האישי הכבד ששילמה מניה על המסירות הזו: הזנחת משפחתה, בעלה וילדיה. היי המשפחה של מניה וישראל שוחט היו כישלון. קל להיגרר כאן לרכילות עיתונאית פשוטה. אלא שאין לנתק את הכישלון הזה מהבנת דמותה ודרך פעולתה וברי שניתן להשליך ממנו על ואל בני התקופה, ובעיקר על מעגל המנהיגים והפעילים בני זמנם של מניה וישראל.³⁰

לא רק מניה התמסרה עד תום למה שראתה כחינוי. גם ישראל כך. הוא נתן פרשנות רחבה מאוד לחיי הנישואין שלו. במניה ראה לעתים אם יותר מאישה אהובה. מפליא כיצד מניה, אדם חזק, בז לפשרות ולוויתורים, אלימה לעתים, הביאה לידי ביטוי ביחסיה עם ישראל ויתור ואפילו כניעה נמשכת. הייתה בה נכונות אין סופית לקבל את משוגותיו ואת מערכות היחסים הנוספות שניהל.³¹

ההתמסרות עד תום הביאה גם לניתוק נמשך מילדיה, גדע (1913-1965) ואנה (1916-). מניה מיעטה להתבטא בנושא הכואב הזה. סיפור יחסה לילדיה טעון במיוחד על רקע דאגתה הגדולה לבודד ולחלש. עיקר מרצה בעניין זה הופנה החוצה כלפי חברים וגם זרים הזקוקים לסיוע, לא לביתה, במשמעות הראשונית של המושג. די אם נזכור כי שנים רבות, למעשה עד זקנתם בשנות החמישים, לא היה למניה ולישראל בית משותף משלהם. נראה כי תקופת גלותם בתורכיה (1915-1918) הייתה התקופה האחת המשפחתית שלהם. למניה לא היה בית במובן היותר פרוזאי של המושג, סיפרה בתה אנה. היא הייתה חברת כפר גלעדי, אך מעולם לא הייתה לה שם פינה פרטית משלה. היא שהתה חלק ניכר מזמנה במקומות אחרים. ישראל התגורר בתל-אביב אף שהתמיד בניסיונותיו לנהל מהכרך במרכז הארץ את החיים בקיבוץ שבקצה הצפון. הילדים גודלו במסגרת החינוך המשותף בכפר גלעדי ללא הוריהם שהיו שם אך מעט. גדע ברח בנערותו לבית אלפא והשתלב שם במוסד החינוכי. מודעת חלקית לבדידותה של בתה

30 'בינו לבינה, הוא והיא', רשימות מפנקסה של רחל ינאית בן-צבי, ארכיון יד יצחק בן-צבי, 2/0/5/1; רחל ינאית, מניה שוחט, עמ' 108; רק לעת זקנה וחולי חזרו השניים זה אל זה. אף כי כמו בעבר הייתה זו בעיקר מניה שתמכה בישראל.

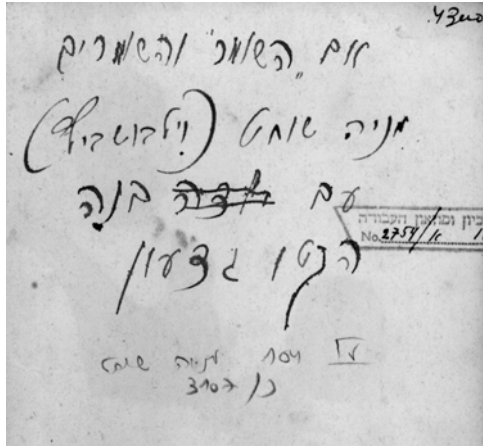
הקטנה, כתבה מניה לידידה מימי ארגון 'השומר', צבי נדב: 'אני מבקשת אותך להיכנס בטבריה אל נחמן [גלעדי]. שם נמצאת קיילה.³² אני נתתי לה כלבלב קטן בשביל אנה. קח אותו אליה. אני שולחת לה אותו כנחמה במקום גדע, כי גדע, כפי שאני כתבתי לך, עובר לבית הספר בבית אלפא. אין לה לא אמא, לא אבא, ולא אח... שיהיה לה לפחות כלבלב. ואל תצחק, תבין'.³³

מניה שוחט ובנה גדע
[באדיבות ארכיון העבודה, מכון לבון]

32 קיילה גלעדי, רעייתו של ישראל גלעדי, מראשי ארגון 'השומר' שנפטר ב-1918. נחמן גלעדי הוא בנם.

33 מכתב מניה שוחט לצבי נדב, 1926 [אין תאריך מדויק], מארכיונה של אנה שוחט, באדיבות בתה רון מייבר; 'רק לתת – זכרונות אנה שוחט על הוריה ישראל ומניה', בתוך: רות בקי, להתחיל מבראשית, תל-אביב 1988, עמ' 181-180.

דברים שרשמה מניה על גב תמונתה עם גדע לעיל
[באדיבות ארכיון העבודה, מכון לבון]

המתבונן בסיפורה של מניה כמו גם החוקר את זמנה, נתפס אל ההחמצה המתלווה לדמותה של מי שהתעקשה על המיתוס הנשי החדש, שביקשה לחיות את אתוס 'האישה הציונית החדשה', תוך התכחשות ל'מציאות הנשית' של הוויית ארץ-ישראל הפועלית, שהייתה זירת חייה. העניין החוזר בביוגרפיה של מניה, 'העבריייה החדשה', נובע, בין השאר, ממקומה כשותפה בעייתית בניסיון 'המהפכה הנשית' ביישוב, ניסיון שנכשל בסופו של דבר.

ב. עלייתה המהירה והקצרה

עם זאת, העניין העיקרי שמגלה ההיסטוריוגרפיה בדמותה של מניה שוחט, בא מהחמצה אחרת, שהיא ציבורית, פוליטית וכללית, ולא מגדרית בלבד. בולטים מאוד בביוגרפיה שלה, עלייתה המהירה ודעיכתה הממושכת מעמדת מנהיגות מרכזית ביישוב. הסביבה הפוליטית בה פעלה, כלומר, 'פועלי ציון' לפני מלחמת העולם הראשונה ואחרי המלחמה: 'אחדות העבודה' ו'ההסתדרות הכללית', צברה כוח שהביאה בשנות השלושים לעמדת הנהגה ביישוב היהודי בארץ-ישראל ובתנועה הציונית. מניה הייתה שם בעמדת פתיחה מבטיחה. אלא שכוכבה שדרך מוקדם, כבה כבר בראשית הדרך. אורו בהק עוד זמן רב אחרי שמעמדה הממשי כבר הידלדל מאוד. מניה בדעיכתה הפוליטית האיטית המשיכה להיות סיכוי/סיכון פוליטי שנים רבות לאחר שנדחקה למעשה הצידה. כבר בראשית שנות העשרים היה שיאה מאחוריה. גורלו הפוליטי של בעלה, ישראל שוחט, היה דומה. גם לו, עוד יותר מאשר למניה, נשקף סיכוי פוליטי מבטיח כבר ערב מלחמת העולם הראשונה. אך 'התרסקותו' הפוליטית הייתה מהירה וחד משמעית מזו שלה.

מניה שוחט הייתה רלוונטית מאוד לזמנה בראשית עשייתה בארץ-ישראל, לפחות עד מלחמת העולם הראשונה. אחר כך, במהלך ארבעים שנה ויותר של חייה בארץ-ישראל המנדטורית ובמדינת ישראל, נשחק כוחה בהתמדה. מניה לא הייתה אינטלקטואלית, אך הייתה לה תגובה מורכבת ועצמאית מאוד למתרחש בקרב הגרעין הקשה של מנהיגי המעשה הציוני. הדבר האחרון שניתן ליחס לה הוא ניסיון להתאים עצמה לאיזו מגמה בת הזמן. כאן נעוצה גם הטרגדיה האישית שלה. היא הייתה פוליטית מאוד, אולם היא ניחנה בו-זמנית בתמימות, ביושר ובנטייה לעשות שימוש באלימות אם וכאשר דרש זאת המצב לדעתה. רווית הפכים, הגיעה מניה בגיל צעיר יחסית לעמדת הנהגה בכירה. שהתה שם זמן קצר, ואז החלה נפילה מתמדת שיש לזקוף אותה בעיקר לסירובה להסתגל לתמורות הזמן ולתביעותיו.

מניה חיה ופעלה במודעות גבוהה למתרחש סביבה. היא הייתה מעורבת באופן אינטנסיבי בשני תחומים: אופי ההתיישבות וסוגית ההגנה על הנפש, הרכוש והכבוד היהודי. שני אלה היו במידה ידועה המשך לעשייתה בשנות עיצובה ברוסיה. התעניינותה בהתיישבות הייתה פועל יוצא מהזדהותה עם גורלו וזכויותיו של האדם העובד ברוסיה הצארית, יחד עם ערנותה הגוברת לצורכי היישוב המתהווה בארץ-ישראל. פעולתה ברוסיה במסגרת 'מפלגת הפועלים היהודית הבלתי תלויה' בפרט ובמעשה הסוציאליסטי המהפכני שם בכלל, חשפו אותה בגיל צעיר מאוד למשא ומתן עם הנהגה ופקידות ברמה הגבוהה ביותר.³⁴ את נטייתה, לימים, למעורבות ישירה בפעולות אלימות נכון ליחס לתקופת עיצובה המוקדמת ברוסיה. לדבריה, נטלה חלק לפחות בארבעה מקרים של טרור אישי. בשניים מהם אף רצחה כמו ידיה. מעבר לסוגיה העולה תדירות במקרים בהם עיקר המידע מבוסס על עדות וזיכרון, בבחינת 'היה או לא היה', חשוב לענייננו שמניה בחרה להציג עצמה באופן עקבי, כבר מראשית שנות העשרים, כבעלת ביוגרפיה אלימה. היא חתרה להעצים את הדימוי של 'מומחית לטרור אישי' מתוכנן ולעתים גם מתפרץ. בחירה זו מעידה משהו גם על בני דורה, על האופן בו חיו את ההווה שלהם ועל האופן בו בחרו לשמר את עברם.³⁵

34 על 'מפלגת הפועלים היהודית הבלתי תלויה' ברוסיה בראשית המאה העשרים ועל פעילותה של מניה שם, ראו: גולדשטיין, פרק המנהיגות, עמ' 54-72.

35 מזיכרונותיה וממה שנכתב על בסיס עולה כי ברוסיה ביקשה מניה להתנקש בחייו של מיטובה, זובאטוב, ראש הבולשת במוסקבה, אחר כך בחייו של שר הפנים של המשטר הצארי, פלווה. אלה אירעו בשנים 1901-1903. באודסה רצחה מניה, לדבריה, בשנת 1906, סוכן שהתחקה אחר עקבותיה, אחר-כך ניסרה את רגליו כדי להסתירו בארון שלא תאם את מידותיו. ב-1915, בארץ-ישראל, איימה מניה לדקור את בהא אל-דין, הקיימקאם של יפו. היא נחשדה במעורבות ברצח העסקן החרדי יעקב ישראל דה-האן בשנת 1924, אולם בעניין זה לא הודתה מעולם. משנת 1924 ואילך כבר לא שרת עברה האלים את ההווה החברתי והפוליטי שלה. ראו: בקי, רולטה רוסיא, עמ' 167-160, 262-255; שבא, שבט הנועזים, עמ' 219-220. הדמיון והמציאות מעורבים במקורות הללו, אלא שלענייננו כאן חשוב כי כך בחרה מניה להשאיר את זיכרונותיה.

מניה לא ראתה עד ראשית שנות העשרים בפרקי האלימות והטרור האישי בהם הייתה מעורבת, דבר שראוי להצניעו, אלא אם דרשו זאת הנסיבות המדיניות או הפוליטיות בנות הזמן. מול האשמות בשיתוף הפעולה שהוטחו כלפיה מעת לעת בעטיים של מגעיה עם זובאטוב, בחרה להבליט את סיפורי הטרור האישי, שנמזג בהם, אחרי הכל, גם היסוד של נכונות להקרבה עד תום. אף לאחר שמניה העתיקה את זירת פעולתה הפוליטית לארץ-ישראל, לא נגמלה מן הטרור האישי ומן הנטייה המאוחרת יותר לרווח עליו, לעתים תוך הוספת נופך רב לחיזוק הביוגרפיה שלה. עניין אחד ברור, אין בנמצא ביוגרפיה נשית מקבילה לשלה בחברה הארצישראלית בת זמנה, כזו שניתן להצביע על יסודות כה אלימים בקורותיה. מניה הבינה זאת. עובדה זו שרתה אותה היטב עד מלחמת העולם הראשונה וזמן מה אחר כך. בהווה החברתית והפוליטית בה פעלה מראשית ימיה כמנהיגה בארץ-ישראל (1907), הייתה האלימות עניין חיוני. ההליכה עד תום הייתה משאת נפש של רבים, לפחות ברמת ההצהרה. הדימוי הזה בין אם היה בו ממש ובין אם לאו, הואיל פוליטית עד שלב מסוים. בדיעבד הוא בוודאי מרתק.³⁶

המשולש ההתיישבותי-ביטחוני-פוליטי ליווה את מניה בקולקטיב בסג'רה, דרך 'בר גיורא' אליו צורפה לאחר שכבר קם,³⁷ בארגון 'השומר' ובניסיון שלא צלח להקים את 'קבוצת הרועים'. הדברים נכונים גם לגבי עיסוקיה בענייני תל-עדש וכפר גלעדי, וב'גדוד העבודה על שם טרומפלדור'. משולש זה מאפיין גם את פעילותה ב'הגנה' וב'הקיבוץ' (תא ביטחוני חשאי שנוסד ביוזמת יוצאי 'השומר'),³⁸ בהסתדרות העובדים הכללית, ב'הפועל' (1930-1934) וב'משמרת הגבול' (ניסיון בוסר להחיות את ארגון

36 על ההליכה עד תום והנטייה למעשים קיצונים אצל צעירי סוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, עד כדי פגיעה, במקרה זה, בעיקר בעצמם, ראו: מוקי צור, ללא כותונת פסים, תל-אביב 1976, עמ' 27-44; על הטרור האישי באותה תקופה, ראו: זאב איבינסקי, מהפכה וטרור, תל-אביב 1989; אחיה של מניה, גדליה, דאג אף הוא לטיפוח המסורת האלימה של המשפחה. הוא סיפר לימים כי תכנן לפוצץ את אחוזת אביו כנקמה על ניצול הפועלים. מאוחר יותר ביקש לדבריו, להתנקש בחייו של אליהו שייך שעמד בראש פקידות הברון רוטשילד בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה על מנת להפנות את תשומת הלב להשחתה אותה הביאה עמה, לטענתו, פקידות הברון לארץ-ישראל. שבא, שבט הנועזים, עמ' 13, 19.

37 מניה לא הייתה שותפה להקמת 'בר גיורא' אך היא זו שהביאה את חברי הקבוצה לקולקטיב שהקימה בסג'רה בנובמבר 1907, וממילא הייתה עם הזמן חלק מ'המסדר החשאי' שהקים בשנת 1909 את 'השומר'.

38 זאב צחור, 'ועדת הכירור לבדיקת ה"קיבוץ החשאי" בגדוד-העבודה', קתדרה, חוב' 58 (1990), עמ' 128-154; יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, תל-אביב 1959, כרך ב, חלק ראשון, עמ' 219-242.

'השומר' (ב-1938).³⁹ די בצפיפות הביוגרפית הזו על מנת לעשותה מקור לא אכזב לסיפור ולמחקר, ואי-לכך מופלא דשדושה המתמשך של מנהיגה זו כבר מראשית שנות העשרים.

ג. נפילתה הארוכה

התכחשותה הנמשכת של מניה למעורבותה ברצח העסקן החרדי יעקב ישראל דה-האן בשנת 1924,⁴⁰ הייתה עדות לשינוי שחל באווירת הזמן ומן הסתם גם במעמדה. כאמור, שוב לא היה רצח ואפילו בוצע למען העניין הכללי, עניין שאפשר לחזק בעזרתו מעמד חברתי-פוליטי. מיסודו של השלטון המנדטורי הבריטי בארץ-ישראל, הלגליזציה של האוטונומיה היהודית והשקט היחסי שהשתרר מאז שנת 1922, כל אלה ביקשו הנהגה פחות לוחמנית, פחות חשאית. בראשית שנות העשרים החלה מניה להרגיש כי השתנו הזמנים – ישראל והיא נדחקו ברגל גסה מהנהגת ארגון ה'הגנה' שהוקם ביוני 1920 על חורבותיו של 'השומר' שנאלץ להתפרק. מי שעשתה ברגל בוטחת את דרכה אל ההנהגה מצאה עצמה נדחקת הצידה.

אף שמניה הגיעה לארץ-ישראל באורח אקראי למדי ובנסיבות מאוד אישיות, היא הייתה מבחינה היסטורית פרט אופייני לחלק ידוע בגל הגירה חדש שהגיע לאחר האלימות והמהפכה הכושלת ברוסיה (בשנים 1903-1905). בגל ההגירה הזו, שלימים יכנה עצמו 'העלייה השנייה', נכללה גם קבוצה לא גדולה אך חשובה, ייחודית בגילה, ברקעה ובשאיפותיה. מעין העצמה של קבוצת ביל"ו, הקטנה והשולית, שהגיעה לארץ-ישראל העות'מאנית בשלהי שנות השבעים של המאה התשע-עשרה. מקבוצה זו יצאו מנהיגיו של היישוב ואחר כך מנהיגיה של מדינת ישראל. בראשית העשור השני של המאה העשרים כבר נמנו מניה וישראל שוחט עם הדמויות הבולטות בהנהגת תנועת העבודה הארצישראלית. אף שתנועה זו לא הייתה גדולה, הלך והתחזק מקומה ביישוב היהודי הציוני הקטן. פניה של התנועה היו לכיבוש היישוב והציונות. מניה וישראל ניצבו אז במקום טוב על 'קו הזינוק' אל הנהגת העתיד.

אלא שבמקום בו פוגש העיתוי ההיסטורי את ההצלחה, הוא עלול לפגוש גם את הכישלון. כוחם של מניה ושל חבריה נשען בעיקר על הצלחת ארגוני השמירה שהקימו.

39 על 'משמרת הגבול', ראו: מאיר חזן, 'הניסיונות להחייאת השומר', טרם פורסם. את הארגון הזה, שמעולם לא קרם עור וגידים של ממש, נטשה מניה בשלב בו כבר הבינה כי היתה אישה, הוא לה לרועץ.

40 על רצח דה-האן, ראו: עודד ארצי, "המפעל" – תולדותיו של תא מחתרתי בקבוצה החלוצית האינטימית ופרשת רצח דה-האן, קתדרה, חוב' 22 (ינואר 1982), עמ' 173-200; שלמה נקדימון ושאל מיזליש, דה האן: הרצח הפוליטי הראשון בארץ ישראל, תל-אביב 1985; שמעון רובינשטיין, 'פרשת דה-האן – רצח פוליטי או הוצאה להורג של מוסדות "המדינה שבדרך"?', כיוונים, חוב' 27 (מאי 1985), עמ' 29-5.

הייתה זו הצלחה מוחלטת כיוון שלא היו בנמצא אלטרנטיבות משמעותיות עד 1920, ומאחר שהצורך בהם היה גדול הן עניינית והן בתרומתם לעיצוב דמותו של היישוב היהודי החדש. הייתה זו, במידה רבה, 'יצירת יש מאין' ותשובה מתאימה לזמן ולצרכים חיוניים שלא נענו עד אז. אופיים של 'בר גיורא' ושל 'השומר' היה פועל יוצא מתודעתם המהפכנית, הקונספירטיבית והאליטיסטית של מייסדיו. אך בה בשעה גולם בארגוני השמירה הללו מענה רלבנטי לאילוצי המציאות, שבה לא אפשרו השלטון העות'מאני בשלהי ימיו והיישוב היהודי עצמו, התארגנות בעלת אופי שונה, פחות ממודרת ופחות אליטיסטית.

התשובה 'השומרית' לבעיותיו של היישוב הייתה נכונה לתקופה שעד מלחמת העולם הראשונה (1914-1918). מלחמה זו הייתה מסוג האירועים המכונים 'הרי עולם'. כאלה שהמציאות לפנייהם אינה דומה לזו הבאה אחריהם. הדברים נכונים, קל וחומר, לארץ-ישראל וליישוב הקטן והרצוף שנשאר בה בשוך הקרבות. בחלוף ימי הרעב, האלימות והגירוש, מצא עצמו היישוב תחת שלטון חדש, שגישתו ותוכניותיו היו שונות לחלוטין מאלה של השלטון הקודם. תושבי הארץ, ערבים כיהודים, נאלצו לסגל עצמם לעולם מושגים חדש. דרך ההתמודדות עמו והכלים הדרושים להתמודדות הזו השתנו באופן דרמטי.

הצלחה טבעה שהיא מבקשת לשחזר את עצמה. לאחר הקיפאון של שנות המלחמה שבראשיתה גורשו מארץ-ישראל, חזרו מניה וישראל ארצה באפריל 1919. הם ביקשו לפעול בכלים הידועים להם, בעיקר דרך ארגון 'השומר' שכבר הוכיח את עצמו. כאן מונחת הטרגדיה הפוליטית והאישית שפקדה את 'הצמד המלכותי' של ימי ערב המלחמה. שניהם ראו עצמם עדיין באותו שלב כמנהיגים, כל אחד מהם בזכות עצמו. השניים ביקשו לפעול בכלים שאבד עליהם הכלח בתקופה היסטורית חדשה ושונה. לעומתם, השכילו אחרים, דווקא אלה שהקריירה שלהם לא נסקה לפני המלחמה ושלא הייתה להם הצלחה לשחזר, להגיב לאתגרי התקופה החדשה בכלים ובהתארגנויות רלוונטיים. בתנועת העבודה הארצישראלית הצטלבה מנהיגותם הדועכת של מניה וישראל שוחט עם עלייתם של אישים כדוד בן-גוריון, ברל כצנלסון, יצחק טבנקין, יצחק בן-צבי ואחרים, שדרכם צלחה פחות עד אז. בדרכם, של אלה למטה ושל אלה למעלה, נפגשו. היה שם מאבק. להיסטוריון המתבונן ממרחק ברור שהוא הוכרע כבר בראשיתו. אולם מניה 'הניחה את נשקה' רק בחלוף שנים רבות, בראשית שנות הארבעים, שעה שהזמן והגיל עשו את שלהם.⁴¹

41 לחילופי המשמרות בהנהגת היישוב ובתנועת העבודה על רקע מלחמת העולם הראשונה, ראו: זאב צחור, 'תנועת הפועלים – עיצוב ההנהגה', החזון והחשבון: בן-גוריון בין אידיאולוגיה לפוליטיקה, תל-אביב 1994, עמ' 27-11.

עצמאותה הכולטת, אפילו בדלנותה, נטייתה למנהיגות ריכוזית, שאך הועצמה בשל פעולתה לצד ישראל שוחט ואי-הביטחון באשר לנאמנותה להנהגה הנבחרת, עשו את מניה מועמדת 'נצחית' לפרישה. מכל מקום, נקל היה להטיח האשמה מעין זו במי שמילאה את תפקיד החשודה תמיד. קשריה האישיים מחוץ לארץ-ישראל, בעיקר עם ארגון 'הדסה' ו'קבוצת ברנדייס' בארצות-הברית, אך העצימו מגמה זו. פרשיות שנות העשרים, ובהן: המחותרת ב'גדוד העבודה', שאיפתה, יחד עם ישראל ויוצאי 'השומר', להיות בעלי הבית ב'הגנה' (המאבק להובלת רכש הנשק והיריבות האישית המרה, בעיקר עם אליהו גולומב, שאול מאירוב-אביגור ודב הוז, שהשתלטו באותם ימים על הארגון), החשד למעורבותה בפרשת דה-האן, קריסתו ברעש גדול של 'גדוד העבודה' ועוד, השאירו על הביוגרפיה שלה סימנים מהם לא הצליחה להיפטר גם בהמשך. ככל אשר פנתה דבק בה חשד הבדלנות והקונספירציה. מניה הכירה עם הזמן במציאות הזו. לאחר שבהובלתה תרמו יוצאי 'השומר' בצורה מרשימה להתגוננות היישוב ב'מאורעות 1929', היא ביקשה לנצל זאת על מנת להתנער מהכתם שהצר את צעדיה, במגמה לחזור אל שורות ההנהגה. מניה אף הביעה חרטה והתחייבה שלא לפעול עוד בצורה בדלנית. בראשית שנות השלושים, בניסיון להחזיר אחורנית את גלגל מזלה האישי והפוליטי, כתבה מניה לבן-גוריון: '[...] גם אני השתנתי בהרבה. אני מלומדת ניסיון, באתי לידי הכרה מוחלטת שכל מפעל ספרטיבי, אפילו הכי נעלה, בקרב ההסתדרות, קללה הוא, בזמן שהדעה הספרטיבית יכולה להיות לברכה. ואינני מסוגלת יותר לעשות שום צעד ספרטיבי, לו [אפילו] ידעתי שבזה אציל את כל עם ישראל'.⁴² זה היה מאוחר מדי. בשנות השלושים כבר הייתה הרחק ממעגלי ההשפעה שבמרכזם פעלה רק כעשור קודם.

בבחינת מקומה של מניה במנהיגות היישוב עד דעיכתה הפיזית במהלך שנות החמישים, בולטת החלוקה ההיסטורית בין השנים 1918-1907, לבין השנים הבאות. בתקופה הראשונה, הקצרה, פעלה מניה (ועמה ישראל) בהשראת תחושה מבוססת של מנהיגה עולה. בתקופה השנייה נמצא את הטרגדיה של מי שמורחקת בהדרגה אל שולי השורה השנייה, אם לא למטה מזה, בהנהגת תנועת העבודה והיישוב. מי שבראשית שנות העשרים עשויה הייתה להעמיד אלטרנטיבה להנהגת היישוב המתגבשת, נדחקה בשלהי העשור הזה להתכתשויות של זוטרים יחסית. מי שפעלה בתחילה כתף אל כתף עם צנלסון ובן-גוריון, נדחפה כעבור זמן קצר למאבקי כוח עם גולומב, מאירוב והוז, ואחר כך גם עם זוטרים מהם. בתחילה לא היו הדברים מובנים מאליהם, למניה עצמה כמו גם לחבריה/מתחרייה. הם הובררו בהדרגה אך בברור, באופן אכזרי לעתים, במהלך שנות העשרים והשלושים. מאבק זה על תנודותיו, בגילויים מתחלפים של הכרה

42 מכתב מניה שוחט לדוד בן-גוריון, 5.11.1932, ארכיון העבודה (להלן: אה"ע), 8-1052-104-IV.

והתכחשות, עובר כחוט השני באיגרותיה של מניה מערב שובה ארצה ב-1919 ובמידה קטנה והולכת, אך לעולם לא עד כדי ויתור ממש, עד יומה האחרון.

מניה וישראל שוחט בערוב ימיהם
[באדיבות ארכיון העבודה, מכון לבון]

המלחמה הגלויה שהתנהלה בשנים 1947-1949 והקמת מדינת ישראל בעלת המעמד הלגלי, חשפו עוד יותר את שוליותה של מי שביטאה באישיותה ובעשייתה את המעשה החלוצי בהתיישבות, את זה הקונספירטיבי בביטחון ואת החיבור בין השניים. מעבר לסיפור האישי, זהו גם סיפור עלייתו ונפילתו של המוטיב הפועלי-המהפכני בתנועת העבודה, על הממד החלוצי והקונספירטיבי שלו. עם מניה וחבריה נדחתה גם אופציה ביטחוניסטית מתונה יחסית, המודעת בדרך כלל לסכנת הכוחנות המיליטריסטית, החותרת אל הביטחון, בלי לבחול בכוח, אך עם מודעות לפשרה שהפעלתו מאפשרת.⁴³

43 מניה הייתה בת-ברית לאנשי 'ברית שלום' בשלהי שנות העשרים, ממקימות 'הליגה להתקרבות יהודית-ערבית' בשלהי שנות השלושים ואחרי קום המדינה התנגדה לקיומו הנמשך של הממשל הצבאי.

חווית הכישלון והדחייה ליוותה את יוצאי 'השומר' רוב ימיהם והייתה למוטיב דומיננטי בזיכרונם של בניהם אחריהם.⁴⁴ סיפור חייה ופועלה של מניה שוחט, שעיקרם ה'כמעט', ההחמצה, מעוררים עניין חוזר בזיכרון, בסיפור ובמחקר. ההתעניינות המגדרית במי שלכאורה אמורה הייתה להיות מחלוצות המאבק על מעמד האישה ביישוב, מוסיפה לעניין הזה ממד חשוב נוסף. מה שלא עלה יפה בראשית דרכה של מניה כמנהיגה עולה, עלה יפה בימי דעיכתה ולא פחות אחרי מותה. העוסקים במניה, גם בדיון המחקרי, הושפעו ומושפעים מדעת או שלא מדעת גם מעיצוב מקומה בזיכרון, לא פחות מאשר מתולדות חייה ממש.

ד. מי שהפיל הוא מי שהרים

ב-23 ביולי 1926 כתבה מניה לדוד בן-גוריון, מזכיר ההסתדרות באותם ימים: '[...] יותר מדי כבדתי אותך בתור אישיות. הדרך שבחרת בה תהרוס אותנו ואותך. אין סליחה בליבי. אני מפסיקה את כל היחסים האישיים שהיו בינינו'.⁴⁵ הדברים היו הד לשמועות שרווחו באותם ימים ועל-פיהן האשים בן-גוריון בשיבה סגורה של מועצת ההסתדרות בראשית יולי 1926 את 'גדוד העבודה' ובמיוחד את אנשי 'הקיבוץ החשאי', יוצאי 'השומר' בראשות מניה וישראל, בנטיות בדלניות ואף ברצח דה-האן ביוני 1924. בן-גוריון השיב:

היות שלקחת על עצמך שליחות חברתית חשובה למסור לי את האיום להרוס אותי, אני רוצה להגיד לך שאיום זה מעורר בי קצת חמלה למאיימים, וזה הכל [...] לחינם את מתאכזרת כל כך להודיעני שאין סליחה בליבך. תודה לאל איני זקוק לסליחה [...] רשמתי לפני הודעתך על הפסקת היחסים. אני שמח שנתבררה לך טעותך ונודע לך סוף-סוף שלשווא כיבדת אותי עד עכשיו. יפה שגילית גם לי את הדבר. אגלה לך גם אני שמכתבך לא שינה בי שום דבר ביחס אליך. בקראי את מכתבך רק נצטערתי על שהשתמשת בזילזולים.

44 ידוע הסיפור, הנשמע פנטסטי, בדבר 'הסליק הסודי' בכפר גלעדי שהחזיק מעמד עד שנות התשעים של המאה העשרים. במפגש שקיימתי עם כמה מבניהם של חברי 'השומר' בכפר גלעדי בקיץ 2001, בלטה המרידות הגואה של אלה שלדעתם נגולה מהם, שלא בצדק, תהילת ההנהגה. לא בכדי מתחיל אצלם הגול הזה כבר בדמותו של יוסף טרומפלדור, שבמותו ההרואי כמה עשרות מטרים ממעוזם שלהם היה שותף אם לא חלוץ כבר ב-1920, לדחיקתם הפוליטית. אחרי הכל, את האריה של אריה מלניקוב המאפיל על חלקת 'השומר' בבית העלמין רואה חלק מהם יום-יום מחלונו; בעניין זה ראו גם: 'דני בעט ובחרט', בתוך: מתי מגד, יומו האחרון של דני, ירושלים 1958, עמ' 18.

45 מכתב מניה שוחט לדוד בן-גוריון, 23.7.1926, ארכיון דוד בן-גוריון (להלן: 'אב'ג), התכתבויות.

בן-גוריון האשים את חבריה של מניה בעיוות דבריו ובמערכה מכוונת נגדו.⁴⁶ ימים אחדים לאחר המכתב הזה, בסיוורו בצפון הארץ, נמנע בן-גוריון מלהיכנס לכפר גלעדי בשל איומים מפורשים לרצח ובתל-חי התפרצו כלפיו בקריאות גנאי קשות. ההתכתבות הזו הייתה קו פרשת מים בחייה של מניה. המשבר הנמשך ביחסיה עם בן-גוריון והשיא של יולי 1926, הוציאו אותה סופית ממעגל מקבלי ההחלטות המרכזי בתנועת העבודה וביישוב. מכתבו של בן-גוריון הכריע למעשה בין 'אסכולת גולומב' לבין 'אסכולת שוחט' בארגון ה'הגנה' לטובת הראשונים. פרשת יחסיה של מניה עם בן-גוריון הייתה אינדיקציה למעמדה בכלל. יחסיהם מרחיקים אל הימים בהם לא שותף בן-גוריון בסוד הקמתו של 'בר גיורא', לא הצטרף לקולקטיב בסג'רה ואחר כך לא התקבל לארגון 'השומר'. הוא לא שכח להם,⁴⁷ והם שראו בעיניים כלות את עלייתו הפוליטית המהירה לאחר מלחמת העולם הראשונה, הבינו מן הסתם כי הוקדח תבשילם. מניה מעולם לא סלחה לבן-גוריון שהיה, אישית ממש, הביטוי הבולט ביותר לכישלונם, שלה ושל ישראל שוחט, במסלול המנהיגות.

אלא שראוי לשים לב לא רק לקרע הסופי לכאורה בין השניים בקיץ 1926. הוא לא היה סופי כל עיקר כי פרדוכסלית, מי שהפיל, הוא שהקים. גם בשנות המדון עד 1926, ידעו השניים להעריך זה את זה וזו את זה. מניה עוד תשתלח בבן-גוריון בעתיד והוא ישוב ויזלזל בהבנתה הפוליטית, במיוחד בנוגע למגעים עם הערבים, של מי שקדמה לו בהצגת חזון העלאת מאות אלפי יהודים כאמצעי לשבירת 'הספר הלבן' ולהקמת מדינה יהודית.⁴⁸ אף-על-פי-כן, הייתה מניה תלויה בבן-גוריון בלי שתוכל להסתיר את תלותה זו ואת הערצתה אליו. בשנת 1931, קצוצת כנפיים, כתבה לו מארצות-הברית: '[...] בלי עזרתך אינני יכולה להמשיך'. בשלהי שנת 1932 כבר סיימה את מכתבה אליו בו שפכה את מרי ליבה על הנידוי הנמשך שלה: 'ככבוד רב וחיבה רבה אליך'. ב-1939 פנתה אליו: 'שלום בן-גוריון ידידי מאז מארץ ישראל!' וחתמה: 'עכשיו התפתחות עבודתנו תלוי רק בך, ואם זה ייכשל אתה תהיה האחראי. ברגשי ידידות רציניים'. אין עוד אדם שההין לכתוב לבן-גוריון בסגנון כזה. בשנת 1957, בנחמה אותו על התאבדות נחמיה ארגוב, שלישו הצבאי ומקורבו, כתבה לבן-גוריון, מצטטת מדברי נחמיה, כאילו היא כותבת על עצמה: 'עייפתי מלחיות, זה בן-גוריון מזריק לרמי את אנרגיית החיים, הוא לפעמים מעליב אותי ומכאיב לי מאוד, אבל לו אני סולח הכל, עבורו אני מוכן לקבל את

46 מכתב דוד בן-גוריון למניה שוחט, 26.7.1926, בתוך: יהודה ארו (עורך), אגרות דוד בן-גוריון, כרך ב, תל-אביב 1972, עמ' 333.

47 שבתי טבת, קנאת דוד: חיי דוד בן-גוריון, ירושלים ותל-אביב 1976, כרך א, עמ' 137-138, 142-143, 152-154.

48 פרוטוקול הועד הפועל של ההסתדרות, 10.2.1930, אה"ע; יומן דוד בן-גוריון, 6.11.1929, 5.5.1930, 12.6.1939, 9.10.1940, אב"ג; פרוטוקול מרכז מפא"י, 28.1.1942, אב"ג; פרוטוקול הוועידה החמישית של ההסתדרות, 23.4.1942-19, תל-אביב תש"ב, עמ' 194.

כל ייסורי העולם ולהמשיך לחיות'. מניה מחלה ובן-גוריון ממרום כוחו בעיצוב הזיכרון גמל לה טובה.⁴⁹

יש לשים לב לפסוק אחד במכתב הקרע של בן-גוריון למניה: 'מכתבך לא שינה בי שום דבר ביחס אליך'. יכולות היו להיות אלה מילים שיש בהן מגדיבות החזק כלפי החלשה. בשנות החמישים הוכיח מי שכבר אז נחשב ל'אב המייסד' של מדינת ישראל, כי כוונתו הייתה כנה. בן-גוריון עצמו היה זה ש'בנה' את דמותה של מניה בזיכרון היישובי, הציוני והישראלי הקולקטיבי. כמנהיג שהיה מודע כל ימיו לכוחם של המילה ושל הסמל, חיבר בן-גוריון בכינוס נשים לרגל י"א באדר של שנת 1958, את הגיבורות המקראיות שרה, רבקה, מרים (אחותו של משה), ודבורה הנביאה, ועמן שלומציון וחנה (אם שבעת הבנים), עם גיבורות ההווה ובראשן מניה שוחט ואחריה רחל ינאית וחנה סנש. שנה זו, 1958, שנת העשור לישראל הייתה שנה שבה עוצבו סמלים וטקסים, נכתבו סיכומים שהניחו תקדים ומסד לשנים הבאות. בן-גוריון יחזור אל שרשרת הנשים הזו שוב ושוב. מניה הוכנסה איפה על-ידי 'האב המייסד' אל המיתולוגיה היהודית, הציונית ובעיקר אל זו הישראלית. חודשים ספורים טרם מותה כתב לה ראש הממשלה: '[...] אני מאחל לך בריאות שלמה – אנו צריכים לך. אנו צריכים לך בך בקרבנו'.⁵⁰

הדרמה הביוגרפית של מניה שוחט הניבה בסופו של דבר מאמץ שנשא פרי: מניה הוכנסה דווקא כאישה אל מרכז האתוס הישראלי הלאומי. ככזו, היא עוררה עניין רב, מעבר לדמותה יוצאת הדופן, לעלייתה המהירה, לדעיכתה האיטית ולסיפור ההחמצות של חייה. ביודעין או שלא ביודעין חתרו החזיקו אחרי בן-גוריון אלה שכתבו בעשורים הבאים על מניה יותר מאשר על נשים אחרות בנות זמנה, והרבה יותר מאשר על בן זוגה, ישראל שוחט, הדומיננטי ממנה בשעתו, שלא זכה, בניגוד למניה, להיכנס לפנתאון המיתולוגי הישראלי.⁵¹

49 מכתב מניה שוחט לדוד בן-גוריון, 20.5.1931, אה"ע, IV-104-1052-8; מכתב מניה שוחט לדוד בן-גוריון, 5.11.1932, שם; מכתב מניה שוחט לדוד בן-גוריון, אין תאריך; [נובמבר-דצמבר 1939], ארכיון בית השומר; מכתב מניה שוחט לדוד בן-גוריון, 13.11.1957, שם.

50 דברים בכנס נשים עובדות לרגל י"א באדר, יומן בן-גוריון, 3.3.1958, אב"ג. בן-גוריון חזר בשנות השישים על דברים אלה בשני אירועים ציבוריים. יומן בן-גוריון, 23.6.1964, 27.11.1965, שם.

51 מניה הבינה עד סוף ימיה את חשיבות הזיכרון ואת העובדה כי אין לה סיכוי זולתו. לפיכך יזמה 'קול קורא' אל חברי השומר לשעבר למען יתרמו מזיכרונותיהם לסיפורים קצרים שיכתבו במיוחד עבור בני הנעורים. מכתב מניה לחברי 'השומר' לשעבר, 30.9.1960, ארכיון בית השומר. הייתה זו זמנתה האחרונה.